

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПЪСТРАТА ЕЗИКОВА КАРТИНА В СТОЛИЦАТА

Павлина Кънчева. *Софийският език на преселниците от Западните покрайнини.* София, 2008, 200 стр.

Книгата на П. Кънчева е посветена на интересна тема и се включва в една вече утвърдена поредица от социолингвистични изследвания, насочени към големите градове. Както е известно микросоциолингвистиката още от самото си възникване се занимава с подобни проблеми – пионерът в тази област У. Лабов направи изследване на един квартал в Ню Йорк. Последваха изследвания на Норидж в Англия, на Белфаст в Ирландия, на Берлин – тогава Източен и Западен, на Берген в Норвегия, дори на Техеран и на столицата на Бразилия – Бразилия.

У нас урбанистичната социолингвистика започна с изследването на Велико Търново от Виденов и Байчев, но още преди това Виденов имаше наблюдения върху езиковата ситуация на град Перник, а в днешно време са изследвани още: град Смолян и село Момчиловци, а в отделни статии също и Ловеч, Силистра, Шумен. Разбира се, най-интересен и многопластов социолингвистичен обект си остава град София, на която Виденов посвети книга, излязла през 1993 г. Книгата на П. Кънчева тематично се вписва в поредицата от подобни разработки, но тя се включва в утвърдената и вече, бих казал, класическа схема на социолингвистичните емпирични проучвания, такива каквото те се правят в България и по света. Новото, което се открива в книгата, би следвало да се търси в теоретическата и интерпретация на данните, както и в перспективите за практическото им прилагане. Изследването не само развива социолингвистиката в широчина, но развиването на методологията на тази наука заслужава най-висока оценка.

Книгата се състои от 3 части, от които първата е уводна (там се представя литературата по въпроса, дават демографски, социологически данни и лингвистични данни за пограничните говори от изследванията по диалектология); втората част изцяло е посветена на методологически постановки и пояснения, а третата част включва същинските експерименти, т.е. представяне на резултатите със съответните коментари към тях. Социолингвистическа дескрипция на идиолекти, т.е. корпус от транскрибирана реч, плюс анализите на тази реч се дават в приложенията.

Първите две точки на първа част са посветени на демографската картина в София и в страната. Тук специално е разгледан проблемът за *миграцията* в светлината на социологията. Приложени са статистически таблици, но особено интересни са схемите на Андерсон и Теландер, даващи типология на миграционните процеси в шведските градове. Тези схеми са универсални и добре обясняват вида миграция, към която се насочва и това изследване, т. е. ситуация на преселване, при която информаторите са от едно и също място на емиграция и отиват в едно и също място на имиграция. На страници от 17 до 21 са определени ясно *обекта* и *предмета* на изследването – това са преселници от района на т. нар. погранични говори или ч-дж-у-говори. Става ясно, че информаторите не са обособена група, т.е. говорна общност, в София, а са пръснати в различни квартали, което определя и липсата на пряка социолингвистична интеракция между тях. Това определя изцяло спецификата на изследването като колекция от социолингвистични сонди, а не като „потапяне“ в говорен континуум, но такъв е обекта – в София няма единна общност на имигрантите от българския запад, така както има на бежанците преселници от Македония.

Трета точка на първа част дава традиционните диалектоложки данни за пограничните говори. За социолингвистиката диалектоложките данни не се вземат изцяло, а селективно се дават само онези диагностични признаци, които могат да бъдат

устойчиви и имат честота или пък са показателни за социалните фактори, т.е. кръстосват се с тях.

Втората част представя методиката на изследването и това е, което най-много се цени в социолингвистиката по международните конференции. Данните и конкретния материал обикновено засяга езиковите ситуации в съответните страни и от това се интересуват съответните тесни специалисти. След Чомски и Лабов обаче започва този - неясно дали добър или лош за науката – „лов на техники“, т.е. на методики за събиране и за интерпретация на данни. Тези „техники“ обикновено се превръщат в „патентовани или тайни средства“ за правене на наука, които съзнателно се спестяват в публикациите и по инженерна лингвистика, и по социолингвистика. Кънчева обаче дава технически детайли, които безспорно са важни – за начините за събиране на материала, за транскрипцията, за кодирането и за подбора на информаторите. Освен това се дават данни, които представят социалния фон на работата – напр. времетраене на имиграцията, възраст, териториална диференциация, начин на живот. Посочени са данни и от анкети – *колко често посещавате родното си място и общувате ли със роднини, преселени в София*. В крайна сметка ранжирането по образование, възраст и пол се оказва включено в социолингвистичните ковариации.

Четвъртата точка на втора част навлиза вече в същинската социолингвистика. Тя е посветена на избора на социолингвистични променливи или маркери. Предложена е нова за нашата социолингвистика и интересна методика. Най-напред се говори за слабо локализирани варианти – т.е. езикови особености, засягащи цяла група диалекти и говори (стереотипи) и за локализирани варианти (индикатори). Тази класификация е съчетана с класификацията на променливи от типа А, Б и С известна от работите на М. Виденов. Тук обаче е планиран и след това проведен психометричен експеримент за оценка на променливите – тест за прослушване на 10 текста, съдържащи 14 променливи от 58 експерти – филолози. Експертите дават оценка по петобална скала. Получените количествени данни са обработени с пълен пакет от статистически процедури (изчислява се нулева хипотеза и алтернативна хипотеза). Това дава възможност да се класифицират текстовете, а след това и променливите – става ясно, че променливите са от типа Б и Б1 и Б2 и С. Това наистина е ново не само за българската социолингвистика – авторката се позовава на изследване на Григорова, която има подобни процедура, но и дори при Лабов процедурата е много по-опростена. Там няма оценки и самооценки, т.е. никаква психология, а само честотата на варирането е критерии за подбора. Този нов път за отсяване на променливите заслужава положителна оценка.

В третата част са разгърнати трите заявени социолингвистични експеримента. Първият експеримент изследва традиционните териториални диалекти в речта на преселниците. Фокус групата вече е определена – тя се състои от 27 информатори, вътре в нея съществуват разлики по пол, образование и възраст; определени са и 12-е променливи. Резултатите са извлечени от транскрибираните текстове (следователно за 27 информатори са наблюдавани 27 текста). Формулата за изчислението е ясна – тя е по Виденов 1982 (тук вж. стр. 90). За разлика от първия вариант, който подложих на критика преди три месеца, сега се разбира какви са конкретните стойности, защото към фигурите има таблици, които да отразяват точните цифри. Така от 19-е фигури става ясно, какви са стойностите; като всяка променлива е представена в три фигури, като засичането е с по един от социалните признаци, взиман като основен. Това прегрупиране на социалните признаци дава възможност да се видят социолингвистичните ковариации от различни ъгли. В края на коментарите за всяка променлива са направени изводи. Изследването се провежда по така възприетия начин за всяка от дванадесетте променливи, а тези променливи са известни и от други изследвания и са класифицирани като:

Тип Б: променливото *я*; премятането на ударението в аорист; отметът в императив; твърдата глаголна основа; окончание *-ме* (мекането);

Тип Б1: окончание *-м* (мъкането); частица *че* за бъдеще време

Тип С: *у* като застъпник на голяма носовка; мн. ч. окончание *-е* за женски род; окончание *-мо* 1 л. мн. ч. при глаголите; окончание *-ше* – 3 л. мн. ч. при глаголите в аорист.

Последните 6 променливи за първи път се изследват подробно в българската социолингвистика. Те са специфични за разглежданата група информатори и са силно обвързани с диалектите. За съжаление данните за тях не са много и затова и коментарите също са лаконични, въпреки че са по-разширени от предходния вариант.

Изчисляването на диалектния индекс на речта е нещо много ново и интригуващо. Такова изследване досега не е правено и става дума за привнасяне на нова изследователска процедура, заимствана от скандинавския социолингвистичен опит. Тази процедура е умело приложена към материала на Кънчева. На стр. 114 до 116 е представена всъщност една голяма таблица, където е изследван общ диалектен индекс за всеки от 27-е информатори. Този индекс е изчислен на базата на средните аритметични стойности от средните стойности за всяка променлива. След това информатиките са подредени въз основа на тези индекси. Ранговите номера отново са съпоставени с факторите образование, пол и възраст. Това – според терминологията на Дж. Фишмън – е повече социология на езика., отколкото социолингвистика. В изводите към тази точка се изтъква – според очакванията – че и образованието е много съществен фактор, следван от пола и от възрастта. Всъщност, перифразиран, изводът е, че ниско образованите най-възрастни жени най-дълго пазят диалекта. Това е една аксиома, но тук това е доказано с числа.

Втората точка на третата част е представяне на идиолекти плюс лингвистичен анализ към тях. Тази точка всъщност подготвя социо-психо-лингвистичния експеримент, чиито данни са поместени в края на работата. Авторката се насочва към представите за диалекта, т.е. към съзнанието на информаторите и тяхната езикова и комуникативна компетентност. Даден е теоретически увод, след което са представени наблюденията над идиолектите на информаторите във връзка с трудната и амбициозна цел – проучване на превключването на кодовете в условията на диглосия. Задачата е трудна тъй като при превключване от един език към друг разграниченията са значително по-лесни и за информатора и за изследвателя. Докато в условията на диглосия кодовете са и структурно, и семантически много близки и тук само някои диагностични фонетични и морфологични маркери биха могли да се наблюдават. Кънчева е намерила начин да наблюдава това превключване във вътрешно текстовите предавания на чужда реч и наподобяване на чужда реч. Това безспорно е индикатор за езиковата компетентност на носителите на диглосно езиково съзнание. Дадени са примери в това отношение, като методът е по-скоро дескриптивен.

В последната точка на работата са поместени резултатите от тест за проучване на диглосията, който се основава на многовариантен избор. Подбрани са 10 особености, а резултатите са групирани в три категории – диалектен модел, книжовен модел и несигурност. За да се направи засичане на отговорите със социално демографските характеристики, е използван прецизен статистически апарат – изчисляване на критерия Хи квадрат на Пирсън. Така в изводите има доста материал за размисъл, който показва възможностите на информаторите по отношение на диалекта – потенциалните им възможности. Тук следва да се търси и диглосията - в тяхното съзнание. Така последният експеримент в работата, който е посветен на прословутото превключване на кодовете, за което се говори от години в социолингвистиката, вече и у нас е свързано с количествени изследвания. Това е ситуативна социолингвистика, защото тук влияние

оказва обстановката, а не толкова социалните фактори. Кънчева е засякла, че на превключването на първо място влияе ТЕМАТА. Кънчева много подробно е извлякла онези снопове от езикови особености, които свидетелстват за превключване от единия код – книжовния или интердиалектния изговор, към другия, т.е. диалектния.

Кънчева работи по това изследване дълго време, като различни задължения я отдалечаваха за известни периоди от тази същевременно ясна, но и твърде трудна задача. Днес виждаме в завършен вид резултата от тези усилия.

В първоначалния сега труд се вижда, че Кънчева е предложила едно изследване с много положителни качества, сред които изрично ще спомена:

- прегледна ясна схема и логика, оригинална методика; не следва вече утвърдените шаблони, т.е. върви по собствен път;
- нов метод за определяне на сциолингвистичните променливи;
- нов метод за изчисляване на диалектен индекс на речта;
- поредица от добре замислени експерименти – те са три и представят от различни ъгли картината на диглосията – и като практика, и като потенциални възможности за информаторите;
- много добро владение на някои статистически методи и техники.

Навремето попитали проф. М. Арнаудов какви методи използва в научната си работа. Той отговорил: „Аз познавам само един метод – той се нарича добросъвестност“. Мисля, че работата на Павлина Кънчева има точно това качество.

АНГЕЛ Г. АНГЕЛОВ